

UOT:902

QARABAĞIN ARXEOLoji ABİDƏLƏRİNİN TƏDQIQI TARIXI*t.ü.f.d., Yusifova Dürdanə Səhlədar qızı**AMEA Arxeologiya, Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutu**durdaneyusifova57@gmail.com*

Xülasə: *Qarabağın qədim və otra əsrlər dövrü abidələrinin tarixi-arxeoloji baxımdan öyrənilməsi xarakter və əhatə dairəsinə görə dörd tarixi mərhələdə aparılmışdır. XIX əsrin son rübü (1891-1898-ci illər); XX əsrin birinci yarısı (1920-1940-cı illər); XX əsrin (1950-1990-cı illər); - XXI əsrin ilk onillikləri. Aparılan arxeoloji tədqiqatlar Qarabağ torpağının qədim dövr (Azıx, Tağlar mağaraları, Xocalı kurqanları) yaşayış məskənləri olması, orta tunc dövründən başlayaraq, antik və ilk orta əsrlərə aid ilkin şəhər mədəniyyətinin Üzərliktəpə, Gavurqala, Nərgiztəpə, Qaraköpəktəpə, Şomutəpə, Göytəpə, Toxmaqtəpə, Qalatəpə, Üçtəpə yaşayış yerlərinin meydana gəlməsi, inkişaf edərək bir neçəsinin əsas ictimai-siyasi və iqtisadi-ticarət əhəmiyyətli mərkəzlərə çevrilməsi haqqında aydın təsəvvür yaradır. Əldə edilən maddi sübutlar nəticəsində sənətkarlığın müxtəlif sahələrinin istehsal sahəsində yerli xüsusiyyətləri üzə çıxarılmış və tədqiq edilmişdir.*

Açar sözlər: Qarabağ, qədim dövr, ilk orta əsr, yaşayış yeri, arxeoloji, mədəni irs

Ключевые слова: Карабах, древность, раннее средневековье, место жительства, археологическое, культурное наследие

Key words: Karabakh, ancient times, early middle ages, place of residence, archaeological, cultural heritage

Tarixi ərazimiz olan qədim Qarabağ torpağı bəşər mədəniyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsi olmuş, çoxtəbəqəli maddi mədəni irsi özündə qoruyub saxlamışdır. Maddi irsimiz həm yazılı mənbələrdə həm də uzun illər aparılan kəşfiyyat xarakterli çöl tədqiqatları və arxeoloji qazıntıların nəticələrinə həsr edilmiş elmi hesabatlarda, elmi tədqiqat əsərlərində sənədləşmişdir. Aparılan tədqiqatlar Qarabağ torpağında qədim dövr yaşayış düşərgələrinin olduğu, orta tunc dövründən başlayaraq, antik və ilk orta əsrlərə aid ilkin şəhər mədəniyyətinin meydana gəlməsi, inkişaf edərək əsas ictimai-siyasi və iqtisadi-ticarət əhəmiyyətli mərkəzlərə çevrilməsi haqqında aydın təsəvvür yaratmışdır.

Qarabağın maddi mədəniyyətinin arxeoloji baxımdan öyrənilməsində ilk cəhdlər XIX əsrin ikinci yarısından başlamışdı. Cənubi Qafqazın o cümlədən, Qarabağın tarixi-arxeoloji baxımdan öyrənilməsi xarakter və əhatə dairəsinə görə dörd tarixi mərhələdə aparılmışdı:

1. XIX əsrin son rübü (1891-1898-ci illər);
2. XX əsrin birinci yarısı (1920-1940-cı illər);
3. XX əsrin (1950-1990-ci illər);
4. XXI əsrin ilk onillikləri.

Qarabağın qədim dövr arxeoloji abidələrinin öyrənilməsi məqsədilə 1896-cı ildən başlayaraq Moskvada Arxeologiya Cəmiyyəti tərəfindən Cənubi Qafqaza ezam olunan A.A.İvanovski Xocalıda və başqa qədim abidələrdə Xaçıncay, Gülyataq, Canyataq, Qarabulaqda arxeoloji qazıntılar aparmışdır. O cümlədən, 1891-1898-ci ildə mənşəcə alman olan E. Resler tərəfindən Qarabağda tunc dövrünə aid qəbir abidələri tədqiq edilmiş, buraya Şuşa və ətrafı Daşaltı, Çanaxçı, Mehtikənd, Axmaxı, Ballıqaya, Sırxavənd, Xaçıncay, Qarabulaq, Gülablı və.s. adlı abidələr daxil edilmişdir (5; 6, s. 49).

Azərbaycanın qədim dövrü tarixini öyrənilməsi və arxeoloji tədqiqatların təşkili işində İ.İ.Meşşaninovun səmərəli fəaliyyəti olmuşdur. O, 1926 - 1933-cü illərdə Mil - Qarabağ arxeoloji abidələrinin tədqiqində ilk kompleks arxeoloji ekspedisiya təşkil etmiş və kəşfiyyat xarakterli arxeoloji qazıntıların yekunlarına dair məlumatlar vermiş, müsbət nailiyyətlər qeydə alınmışdır (23,s.217-240).

Mil-Qarabağ ərazisinin arxeoloji abidələrinin öyrənilməsi işində, xüsusilə qədim abidələrin kordinatlarının və tipoloji xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilmə A.A.İessenin adı ilə bağlıdır. Tədqiqatçı tərəfindən Nərgiztəpə, Göytəpə, Rəsultəpə, Üçtəpə (kurqan yaşayış yeri), Üzərliktəpə (yaşayış yeri), Xocalıda (kurqanlar) qeydə alınmışdır. Tədqiq edilən abidələrin xronoloji çərçivəsi Eniolit dövründən başlayaraq orta əsrlərə qədərki dövrü əhatə etmişdi. 1938-1939-cü illərdə Y.İ. Hümmler Xocalıda, Xankəndində Kərkicahanda İlk və son Tunc dövrü üçün səciyyəvi olan abidələr aşkar etmişdir (20, s.153-194; 21;18,s.15-21).

XX əsrin 50-60-cı illərində yerli arxeoloqlar tərəfindən Qarabağda Azıx, Tağlar mağaraları, Xocalı kurqanları, Qaraköpəktəpə yaşayış yerləri və mövcud olan abidələr tədqiq edilmiş, elmi dövriyyəyə daxil edilmişdir. Qeyd edək ki, XX əsrin 50-80-ci illərində şəhərli və kənd tipli yaşayış yerlərində, qəbir abidələrinin, erkən xristian məbədlərini, orta əsr müsəlman şəhərlərini arxeoloji tədqiqinin genişlənməsi ilə əlamətdar olmuşdur

Qədim dövr, antik və ilk orta əsrlər dövrü yaşayış yerlərində M.M.Hüseynov, İ.H.Nərimanovun, Q.S. İsmayılovun Füzuli rayonu (Qara köpəktəpədə, Yedditəpə) yaşayış yerlərində, 1980-1988-ci illərə qədər H.F.Cəfərovun Tərtər rayonu ərazisindəki (Toxmactəpə) ilk orta əsr təbəqəsində, prof., M. Hüseynov, prof., H.F.Cəfərov, prof., A. Nuriyev, prof. A. M. Məmmədov Bərdə rayonu (Şortəpədə) abidələr kompleksində, Rəhim Vahidovun Ağdam rayonu ərazisindəki (Govurqala) abidəsində, Rəşid Göyüşovun Qarabağın xristian məbədlərinin yerləşdiyi ilk orta əsr yaşayış yerlərində, Təvəkkül Əliyevin Beyləqandakı tədqiqatlarında Qarabağın kənd təsərrüfatı, sənətkarlığı və ticarəti haqqında dəyərli məlumatlar verilir. Qədim dövr yaşayış məskənləri, antik və ilk orta əsr şəhərli, kəndli yaşayış yerləri və istehkam tikililərində yerli arxeoloqlar tərəfindən aparılmış arxeoloji tədqiqatların nəticələri elmi dövriyyəyə daxil olmuşdur.

Qarabağın paleolit dövrü ən qədim abidələri olan Azıx və Tağlar mağara düşərgələri Məmmədli Hüseynovun rəhbərliyi ilə, Əsədulla Cəfərovun iştirakı ilə mədəni təbəqələri aşkar edilərək tədqiq edilmişdir (19; 4).

Çoxtəbəqəli yaşayış yerlərindən biri olan Qaraköpəktəpə abidəsi Füzuli şəhəri yaxınlığında qeydə alınmışdır. İlk tədqiqatçılarından olan E.Resler 1895-ci ildə abidədə qazıntılar aparmış, bişmiş kərpic nümunələri aşkarlamışdır. Q.S. İsmayılovun rəhbərliyi ilə 1965-ci ildə Qaraköpəktəpə abidəsində aparılmış qazıntıların nəticəsi olaraq, çoxtəbəqəli yaşayış yerinin Erkən Tunc dövründən başlayaraq və İlk orta əsrlərə qədər mədəni təbəqələrin olduğu müəyyən edilmişdir. O, cümlədən Füzuli rayonunun şimal- qərbində Mirzəcamallı kəndi ərazisində yerləşən Yedditəpə yaşayış məskənindəki tədqiqatlar da Q.S.İsmayılovun adı ilə bağlıdır. Hər iki abidə də IV-XIII əsrləri əhatə edən şəhər tipli yaşayış yerləri üçün səciyyəvi olan artefaktlar aşkar edilmişdir (12).

Gavurqala yaşayış məskəni Ağdam rayonu ərazisində qeydə alınmış, 1958-1969-cu illərdə yerli arxeoloq və tarixçilər tərəfindən qazıntılar aparılmış, alban xristian məbədinin qalıqları aşkar edilmişdir. Abidədə antik dövr şəhərli yaşayış yerinin bir hissəsi və şəhər nekropolu tədqiq edilmiş, e.ə V əsrə aid olan torpaq qəbir tədqiq edilərək, Gavurqala yaşayış yerinin çox təbəqəli abidə olduğu fikri təsdiq edilmişdir(16, s.167-68).

R.B.Göyüşov 1963-1971-ci illərdə Dağlıq Qarabağa İlk orta əsr yaşayış yerləri, (Sığnaq, Çardaxlı) şəhər və qalaları, alban xristian abidələri Çarabert qalasında tədqiqatlar aparmış, yaşayış yerindən dulusçuluq məmulatlarının qalıqları, məbəd yeri, xaçdaşlar aşkar etmişdir. (11;17).

Tərtər-Ağdərə-Kəlbəcər bölgəsində, Ş.İ.Mehdiyev (1994), A.Nuriyev, A.M. Məmmədov, Q.S.İsmayılovun arxeoloji tədqiqatları davam etdirilmiş (3,s.34-35) o cümlədən Ağdərə bölgəsinə arxeoloji kəşfiyyat xarakterli səfərlər edilmiş, çöl müşahidələri aparılmışdır.

Azərbaycan Müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkə əhəmiyyətli bir çox abidələrin daha dərinlən tədqiq edilməsi üçün yeni imkanlar yaradılmışdır. Müstəqillik dövründə erkən orta əsrlər dövrü abidələrində Nağaratəpədə, Şortəpədə, Balatəpədə A.M.Məmmədov tərəfindən aparılan arxeoloji kəşfiyyat işləri bu dövrü öyrənmək baxımından dəyərlidir (13;15).

Qalatəpə abidəsində T.R.Əliyevin rəhbərliyi ilə Mil-Qarabağ arxeoloji ekspedisiyası tərəfindən 1987-ci ildən qazıntı işlərinə başlanmışdır (9, s. 15-16). Xranoloji baxımdan, antik və orta əsrlərin inkişaf mərhələlərinə aid edilən, müxtəlif çeşidli maddi mədəniyyət nümunələri, qəbir abidələri, təsərrüfat quyuları, silah, sənətkarlıq nümunələri aşkarlanmışdır. Tədqiqatçılardan Qara Əhmədov “Qalatəpə”nin Mil düzündə şəhər xarabasına oxşayan yaşayış yeri olduğu qənaətinə gəlmişdir.

2008-ci ildə Mil-Qarabağ inzibati bölgüsünə daxil olan Ağcabədi rayonunun Salmanbəyli kəndindən 4 km şimal-qərbdə, Qaraçay və qədim Govuraxın kəsişdiyi strateji əhəmiyyətli təbii yüksəkliyin üzərində yerləşən “Qalatəpə” şəhər xarabalığında tədqiqat işləri davam etdirilmişdir. 2014-cü ildə Qalatəpənin yuxarı şəhər hissəsindən daş kırkırə, şirsiz saxsı qab nümunələri, şüşə qab (flakon) qırıqları, dəmir əşyalar və s. arxeoloji materiallar əldə edilmişdir. Bu tapıntılar təsdiq edir ki, Qalatəpənin 0,7-1,0 metrədək olan üst mədəni təbəqəsi IX-XII əsrlərə aiddir və bu təbəqə şirli keramika ilə zəngindir. Bu səviyyədən altdakı təbəqə (1,6-1,8 metr dərinliyədək olan) isə erkən orta əsrlərə aid edilir (8, s.26-34).

Çöl tədqiqatları Qalatəpənin mədəni təbəqələri arasındakı keçidi müəyyən etmək üçün 2013-2016-cı illərdə 8 kvadratda – 200 kv.m sahədə qazıntı işləri aparılmış, 2017-ci ildə abidənin II qazıntı sahəsində 9-cu kvadratda arxeoloji qazıntılar başlamışdır. IX-X əsrlərə aid olan tikili qalıqlarına, orta əsrlər dövrü üçün səciyyəvi olan şirli saxsı fraqmentlərinə daha çox rast gəlinmişdir. Mil-Qarabağ ekspedisiyasının Qalatəpə dəstəsi 2018-ci ildə də çöl tədqiqatları davam etdirilmişdir (10,s. 33-34) .

2010-2013-cü illərdə arxeoloqlar tərəfindən Ağdam və Bərdə rayonları sərhəddində yerləşən meşə ərazisində aparılan arxeoloji kəşfiyyat işləri zamanı 50-dən çox müxtəlif dövrlərə aid yaşayış yerləri, qəbir abidələri aşkar edilmiş və qeydiyyatla götürülmüşdür (1, s.429). Qarabağ ərazisinin e.ə.VI-V minilliklərdə Qafqaz neolitinin ən əsas ocaqlarından biri olduğu fikrinə gəlinmişdir.

2008-2016-cı illərdə prof A.M.Məmmədovun rəhbərliyi ilə Bərdə rayonunun Şatırlı kəndi ərazisində yerləşən Şortəpə arxeoloji kompleksində arxeoloji qazıntılar aparmışdır. Abidədə ilk arxeoloji tədqiqat işlərini F.Osmanov, A.Nuriyev, M.Hüseynov aparmışdır. Şortəpə abidəsində M.Hüseynov tərəfindən qadın fükurunu xatırladan büst tapılmışdır. Bünövrəsi çay daşından olan, hörgüsü isə çiy kərpic və möhrədən ibarət tikili qalıqları, iri və orta həcmli təsərrüfat küpləri, digər keramika nümunələri, bəzək əşyaları aşkar edilmişdir. Abidənin alt mədəni təbəqəsi e.ə. VII-IV əsrlərə, II mədəni təbəqə b.e.ə IV-b.e III əsrlərinə, üst mədəni təbəqə isə erkən orta əsrlər dövrünə aid edilir (13;15, s. 66-67).

2018-ci ildə Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun rəhbərliyi tərəfindən plana uyğun olaraq Ağdam rayonu və Ağcabədinin ona bitişik olan bəzi ərazilərində çöl tədqiqatları aparılmışdır. “Palıdli-2” nekropolu, “Şomulutəpə” yaşayış yerində aparılan yoxlama qazıntıları burada bir neçə dövrün, eneolit, son tunc, erkən dəmir və orta əsrlərə aid yaşayış izlərinin varlığını müəyyən edən çoxlu sayda keramika nümunələri aşkar edilmişdir (7,s.23-24).

2013-2015-ci illərdə Nərgiztəpə abidəsinə (Xocavənd) arxeoloji ekspedisiya ezam edilmişdir. Ekspedisiya rəhbəri Təvəkkül Əliyevin başçılığı altında, prof B.Helvingin rəhbərlik etdiyi almaniyalı xarici ölkə mütəxəssislərin birgə iştirakı ilə müasir texniki avadanlıqlardan istifadə edilərək Nərgiztəpə abidəsinin topoqrafik planı çıxarılmış, 3D formatında görünüşünü yaratmaq məqsədi ilə tədqiqatlar aparılmışdır (14, s.3-4). Nərgiztəpə yaşayış məskəninin stratigrafiyasını müəyyən etmək məqsədilə onun şimal hissəsində aparılan yoxlama qazıntı işləri bu abidənin əsasən üç mədəni təbəqədən ibarət olduğunu göstərmişdir. Orta tunc, antik və orta əsrlər dövrünə aid keramika nümunələri aşkar edilmişdir.

Qarabağın yaşayış məskənlərindən olan Nərgiztəpə, Rəsultəpə, Çınarlıtəpə, Ağtəpə, Çaqqallıtəpə, Toxmaqtəpə abidələri Qarabağın Üzərliktəpə yaşayış yeri abidəsi ilə oxşarlıqların olduğu tədqiqatlarda qeyd olunur. Sahəsi və müdafiə sistemi baxımdan yaxınlıq olan Üzərliktəpə yaşayış yeri ilə Çınarlıtəpə abidəsi aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı əldə edilən qara cilalı saxsı qabların oxşar nümunələrinin aşkar edilməsi bu fikri təsdiqləyir (2;5; 6, s. 47-53).

Qarabağda 2020-ci il sentyabrın 27-dən başlayan uğurlu hərbi əməliyyatlar 8 noyabr tarixi qələbəmiz ilə nəticələndi. İşğaldan azad edilmiş ərazilərimizdə ermənilər tərəfindən dağıdılmış, məhv edilmiş tarixi-arxeoloji abidələrimizə yenidən baxış keçirilməsi, abidələrin hazırkı vəziyyətinin dəyərləndirilməsi, bərpası və tədqiqata cəlb olunması üçün tədbirlər planı dövlətimiz tərəfindən atılan növbəti uğurlarımızdandır. Bu məqsədlə də prof. A.M.Məmmədovun rəhbərliyi altında 2021–ci ildə “Qarabağ və Şərqi Zəngəzur arxeoloji ekspedisiyası” işğaldan azad edilmiş ərazilərdəki tarixi abidələrimizin monitorinqini keçirmiş, Ağdam şəhərində yerləşən Üzərliktəpə yaşayış yerində (2021), Füzuli rayonunun Mirzə Camallı kəndi ərazisindəki Yedditəpə (2022) 1Nəli və 2Nəli kurqanlarda, Şuşa şəhəri ərazisindəki son orta əsrlər dövrünə aid zindan emalatxana yerində arxeoloji qazıntı və kəşfiyyat xarakterli qazıntılar aparmışdır (14, s.3-4). Arxeoloji ekspedisiyasının apardığı çöl tədqiqatları məhsuldar olmuşdur.

Üzərliktəpə abidəsində vaxtilə, 1969-cu illərdə K.X.Kuşnaryova tərəfindən aparılmış arxeoloji qazıntıların nəticələri üzrə müqayisələr aparılmış, problemin öyrənilməsi üzrə ümumi nəticələrə gəlinmişdir (22, s.74-101). Arxeoloji qazıntılar zamanı Üzərliktəpə yaşayış yerindən əldə edilmiş, məişətdə istifadə olunan boz – qara cilalı basma naxışlı və bədii tərtibatlı boyalı keramika nümunələrinin fraqmentləri burada ilkin şəhər mədəniyyətinin izləri kimi səciyyələndirilir. Kərkicahan, Qarabulaq, Xocalı və digər tunc dövrü qəbir abidələrində də bu cür keramika nümunələrinin izləndiyi qeyd edilir. Abidənin memarlıq və tikinti xüsusiyyətləri araşdırılarkən, orta Tunc dövrü Naxçıvan və Ön Asiyanın qala şəhərlərinin müdafiə tikililəri ilə oxşarlığı qənaətinə gəlinmişdir (14, s.3-4). Sözügedən abidə Qarabağ-Zəngəzur, Göyçə - Üzərliktəpə arxeoloji mədəniyyəti adı ilə elmi ədəbiyyata daxil edilir. Arxeoloji mədəniyyətin yayılma coğrafi arealı Mil- Qarabağ düzü, Qarabağ silsiləsi, Qarabağ yaylası, Zəngəzur yaylası, Göyçə gölü hövzəsi (14, s.5-6) olduğu fikri

əsaslandırılır. Məxsus olduğu arxeoloji mədəniyyətin Qarabağın oturaq əkinçi tayfalarına aid olduğu fikri təsdiqlənir.

Yedditəpə kurqanlarında prof A.M.Məmmədov tərəfindən aparılan arxeoloji qazıntı işləri zamanı 1№ li kurqandan döyüş arabası, iri təsərrüfat küpləri, amfora tipli saxsı qablar, tunc maral fiquru, tunc quş fiquru, nizə ucluqları, at skleti və ata aid olan əşyalar aşkar olunduğu qeyd edilir. 2№li kurqandan iri təsərrüfat küpü, tunc kəmər, qalxan qalıqları, dəmir bıçaqlar, ox ucluqlar, at kəlləsi ilə birlikdə ona aid olan əşyalar tapılmışdır (14, s.12-13).

Aparılmış arxeoloji tədqiqatlar sübut edir ki, Qarabağ ərazisi Azərbaycanın qədim yaşayış məskənidir. Bu ərazi əkinçilik mədəniyyətinə malik olan yerli tayfa ittifaqlarının mərkəzi olmuşdur. Arxeoloji qazıntılar sənətkarlığın müxtəlif sahələri üzrə istehsal sahəsində əldə olunan maddi mədəniyyət nümunələrinin yerli xüsusiyyətlərini üzə çıxarmışdır. Qarabağın erkən şəhər mədəniyyətinə malik olması, bütün sahələrdə sənətkarlığında, müdafiə tikililərində, şəhər tipli yaşayış yerlərində, qəbir abidələrində, memarlıq abidələrində öz təsdiqini tapmışdır. Hazırda Qarabağın tarixi abidələrinin dərinədən öyrənilməsi arxeologiya elminin qarşısında duran əsas vəzifələrindəndir. İşğaldan azad edilmiş ərazilərimizin qədim dövrü, Son Tunc və Erkən dəmir dövrü, antik və ilk orta əsr abidələrinin, alban xristian abidələrimizin arxeoloji və memarlıq xüsusiyyətlərinin tədqiq edilməsi istiqamətində mühüm addımlar atılır.

Ədəbiyyat

- 1.Alməmmədov X.İ “ Qarabağın arxeoloji abidələri toplusu ”. I kitab Bakı: “ Çap Art” Nəşriyyat evi, 2016, 448 s
- 2.Azərbaycan arxeologiyası (Cəfərov H.F. müəllifliyi və redaktəsi ilə) II cild Eniolit dövrü. Bakı, Elm, 2020, 374s
- 3.Bağırzadə C.V. Ağdərə IV-XIII əsrlərdə (tarixi-arxeoloji tədqiqat). Bakı: Elm-təhsil, 2014,126 s
- 4.Cəfərov Ə.Q Qarabağın paleolit düşərgələri. Bakı: Elm, 2017.
- 5.Cəfərov H.F. Xocalı - Gədəbəy arxeoloji mədəniyyəti “Qarabağ” qrupu abidələri (e.ə. XIV-XIII əsrlər)// Tarix, insan və cəmiyyət// Bakı 2017, № 1, s.43-50
- 6.Cəfərov H.F., Cəfərova D.H., Qarabağ arxeoloji abidələri (ən qədim dövrlərdən e.əVIII əsrə qədər) Azərbaycan arxeologiyası Cild 24№1 Bakı, 2021, s. 49-67
- 7.CəfərovH.F., Cəfərova.D.H., Yusifova.D.S, “ Qarabağ” arxeoloji ekspedisiyasının çöl-tədqiqatları haqqında“2018-ci ildə aparılmış arxeoloji və etnoqrafik tədqiqatların yekunları”, mövzusunda Elmi sessiyanın Materialları Bakı-2019, səh.23-25
- 8.Əliyev T.R, Babayev F.İ, Hüseynova T.T.Qalatəpə antik Alban şəhər məskəni və nekropolunda tədqiqatlar // Azərbaycanda arxeoloji tədqiqatlar, Bakı, 2012, s. 226-234.
- 9.Əliyev T.R. Mil düzünün qədim abidələri // “Elm və həyat” jurnalı, 1987. №4, s.15-16.
- 10.Əliyev T.R., Babayev.F.İ.Əliyev.,V.T., Mil-Qarabağ ekspedisiyası Qalatəpə dəstəsinin 2018-ci ildə apardığı çöl tədqiqatları haqqında. “2018-ci ildə aparılmış arxeoloji və etnoqrafik tədqiqatların yekunları”, mövzusunda Elmi sessiyanın Materialları Bakı-2019,-140s
- 11.Göyüşov. R.B. Qarabağın keçmişinə səyahət. Bakı, 1993, 83 s.
- İsmayilov Q.S. Quruçay və Köndələnçay vadisində qədim mədəniyyət izləri. Baki: Elm, 1981, 51 s.
- 12.Məmmədov A.M. Şortəpədə aparılmış arxeoloji tədqiqatlar. / Qarabağın arxeoloji irsi, Beynəlxalq elmi konfrans materialları. Bakı: 2016. S 68-69

Məmmədov A.M., Məmmədzadə H.A. Qarabağ və Şərqi-Zəngəzur III-XVIII əsrlərdə Bakı: 2023, -282s

13.Nuriyev A.B, Babayev Ə.H. Bərdə şəhərinin tarixi-arxeoloji oçerki (antik və orta əsrlərdə). Bakı, 2001, s.133.

14.Vahidov R.M. Govurqalada arxeloji qazıntılar // AMM, VI cild, Bakı, 1965 s167-180

15.Геюшев Р.Б. Христианство в Кавказской Албании. Баку, Элм,1984.192 с.

16.Гуммел Я.И.Раскопки в Нагорно Карабахской эпохи Азербайджана КСИИМК, 1948, вып. XX с. 15-21

17. Гусейнов Мамедалы Древний палеолит Азербайджана (по материалам пещерных стоянок Баку, Тек-Нур, 2010,220с

18.Иессен А.А Раскопки Большого кургана в урочище Уч-тепе // Материалы и исследования по археологии СССР, Труды Азербайджанской археологической экспедиции, т. II, Москва-Ленинград, 1965, с.153-194

19.Иессен А.А Из исторического прошлого Мильско – Карабахской степи //Труды Азербайджанской Археологической Экспедиции. МИА СССР, 1965, II том, № 125,с.10-

20.Кушнарева К.Х Новые данные о поселение Узерлик-тере около Агдама. Материалы и исследование по археологии СССР. №125. М,-Л., 1965, с 74-101

21.Мещанинов И.И Краткие сведения работах археологической экспедиции Нагоных Карабах и Нахчеванский Край снаряженной в 1926 году. Обществом изучения Азербайджана Сооб. ГАИМК. Ленинград. 1926. №1, с. 217-240

ГЕЙДАР АЛИЕВ И ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ АЗЕРБАЙДЖАНА

Юсифова Дурдана
Резюме

Изучение древних и средневековых памятников Карабаха в историко-археологическом направлении по характеру и масштабам нашло отражение в четырех исторических этапах. Археологические исследования, проведенные на земле Карабаха, показали, что здесь существовали древние поселения (Азих, пещеры Таглар, Ходжалинские курганы), ранняя городская культура эпохи средней бронзы и раннего средневековья (Гавургала, Наргизтепе, Гаракопектеп, Шомутеп, Гойтеп). Тохмактеп, Галатеп, Учтепе (курганное поселение), Узарликтеп (поселение), создает четкую картину его становления, развития и превращения в основные социально-политические и торгово-экономические важные центры. В результате полученных вещественных доказательств выявлены местные особенности производства различных отраслей ремесла.

**HISTORY OF RESEARCH OF ARCHAEOLOGICAL MONUMENTS
OF KARABAKH*****Yusifova Durdane******Summary***

The study of the ancient and medieval monuments of Karabakh in the historical-archaeological direction has been reflected in four historical stages according to the character and scope. The archaeological research conducted in the land of Karabakh showed that there were ancient settlements (Azikh, Taglar caves, Khojali mounds), early urban culture from the Middle Bronze Age and the early Middle Ages (Gavurgala, Nargiztepe, Garaköpektep, Shomutep, Goytep, Tokhmagtepe, Galatape, Uchtepe (mound residence), Uzarliktepe (residence), creates a clear picture of its formation, development and transformation into major socio-political and economic-trade centers. As a result of the obtained material evidence, the local characteristics of the production of various branches of craftsmanship have been revealed.

Rəyçi: Prof. A.M.Məmmədov., t.ü.f.d., E.İ Abbasova

AMEA Arxeologiya Etnoqrafiya və Antropologiya İnstitutu Azərbaycanın orta əsrlər dövrü arxeologiyası şöbəsinin 19.05.2023 tarixli qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür. (Pr. № 5)